

اسحاق

دکتر حسن رضایی هفتادری*

یکی از پسران ابراهیم. نام اسحاق که در شمار پیامبران آمده (قرآن ۱۹: ۴۹؛ ۳۷: ۱۱۲)، هفده بار در شانزده آیه قرآن ذکر شده است. در نیمی از این موارد، اسحاق در عبارتی گنجانده می‌شود که به نظر می‌رسد نوعی نیایش‌نامه ذکر پیامبران قدیم باشد. این ذکرها یکی از مضامین رایج قرآن‌اند و نبوت و رسالت محمد را در زمینه‌ای از پیامبران قدیمی و آشنا و پیام‌های الهی قرار می‌دهند، اما در همه موارد با روایات کتاب‌های مقدس

یهود و مسیحیت هم‌خوانی ندارد. متداول‌ترین شکل کاربرد اسحاق در این نیایش‌نامه پیامبران «ابراهیم، اسماعیل، اسحاق، یعقوب و اسباط» است که غالباً در پی آن پیامبران و شخصیت‌های آشنای دیگری از کتاب مقدس نیز آورده می‌شود (قرآن ۲: ۱۳۶، ۱۴۰؛ ۳: ۸۴؛ ۴: ۱۶۳). در دیگر اشارات قرآن به دودمان ابراهیم، ترتیب ذکر، ابراهیم، اسحاق و یعقوب است. در این اشارات، نام اسماعیل چند آیه بعد، به همراه دیگر شخصیت‌های پیامبرگونه‌ای آشنا و بی‌ارتباط با ابراهیم (قرآن ۶: ۸۴؛ ۸: ۳۸-۴۵) ذکر می‌شود و یا کاملاً مجزا به

کار می‌رود (قس. قرآن ۱۲: ۱۹؛ ۴۹: ۲۷).

در این فهرست‌های تکرارشونده اسحاق همانند دیگر شخصیت‌های قدیمی مذکور، پیامبری راستین است که آنچه خداوند بر او نازل کرده (ما انزل علیه)، قرآن ۲: ۱۳۶؛ ۳: ۸۴) وحی (قس. قرآن ۴: ۱۶۳) یا هدایت (هدی قس. قرآن ۶: ۸۴) را دریافت کرده است. پیامبران خاندان ابراهیم استثناء هستند، مؤمنان راستینی که نه یهودی‌اند و نه نصارا (قرآن ۲: ۱۴۰) بلکه مسلمون قدیمی پیش از اسلام‌اند «که تسلیم خواست خداوند هستند». (قرآن ۲: ۱۳۳). در واقع بحث جدلی آیات ۱۳۰ تا ۱۴۱ سوره بقره (مخصوصاً آیات ۱۳۴ و ۱۴۱) حاکی از آن است که روزگار اعقاب این پیامبران ابراهیمی سپری شده است، اما نمونه‌های ایشان را همچنان در کسانی می‌توان سراغ گرفت که با پیروی از پیام الهی که از طریق محمد خاتم انبیاء نازل شده، به مشیت الهی ایمان دارند و گردن می‌نهند. اسحاق که خداوند به او برکت داده (قرآن ۳۷: ۱۱۳)، ثمره وعده الهی به ابراهیم و همسر اوست که نامش ذکر نمی‌شود و هنگامی که مزده تولد قریب‌الوقوع اسحاق را به او می‌دهند، می‌خندد (قرآن ۱۱: ۷۱؛ قس. ۱۵: ۵۳؛ ۵۱: ۲۸؛ سفر پیدایش ۲۱-۱۷: ۱۵). هنگامی که ابراهیم کسانی از ذریه‌اش را در دره‌ای بی‌آب و علف نزدیک خانه مقدس خداوند، از قرار معلوم در مکه، مستقر ساخت، دعا می‌کند که ایشان نماز بر پای دارند و شاکر باشند و خدا را به خاطر عطا کردن اسماعیل و اسحاق در سنین کهنسالی سپاس می‌گزارد (قرآن ۹-۳۷: ۱۴). اسحاق و دیگر ذریه ابراهیم، به خاطر تقوا و گردن نهادنش به یکتاپرستی به او عطا می‌شود (قرآن ۶: ۸۴؛ ۱۹: ۴۹؛ ۲۱: ۷۲؛ ۲۷: ۲۷؛ و شاید ۳۷: ۱۱۲).

شخصیت اسحاق در قرآن بسط نمی‌یابد و در سراسر قرآن شخصیتی فرعی باقی می‌ماند که تقریباً در تمامی موارد در فهرست‌های تکرار شونده یا اصطلاحات مربوط به پدرش ابراهیم به کار می‌رود. این وضعیت چندان هم استثنایی نیست چرا که در قرآن به گونه‌ای به اکثر پیامبران قدیمی اشاره می‌شود که انگار مخاطبان از قبل با آن‌ها و سرگذشتشان آشنا هستند، به همین خاطر روایت‌ها بسط اندکی می‌یابد که در مورد اسحاق نیز همین‌طور است.

بحث انگیزترین اشاره قرآن به اسحاق در حکایت «قربانی» (الذبیح) ابراهیم در آیات ۹۹ تا ۱۱۳ سوره صافات است که نام اسحاق موكداً ذکر می‌شود اما به معنای واقعی کلمه در چارچوب حکایت نیست، در نتیجه مفسران قرآن بحث می‌کردند که آیا اسحاق قربانی بوده است یا اسماعیل. در این مناقشات دعوای اصلی بر سر این بود که تصور می‌شد ذریه آن پسر ابراهیم که با نثار جان خود کاملاً به امر خدا تسلیم شده بود بر ذریه پسر دیگر فضیلت دارند. چنین عملی نمونه‌ای اعلای تسلیم (اسلام قس. قرآن ۳۷: ۱۰۳) به حساب می‌آمد. پس مسأله اصلی ارتباط تبار شناختی یهودیان و ارتباط معنوی مسیحیان با اسحاق و در مقابل، پیوند مألوف اعراب مسلمان با اسماعیل بود. اکثر مفسران مسلمان نخستین، اسحاق را پسر مورد نظر این روایت دانسته‌اند. ولی از اوایل قرن دهم اکثر مسلمانان اسماعیل را قربانی ابراهیم انگاشته‌اند.

* استادیار دانشگاه تهران (قرآن پژوه نابینا)